

Туурашкы Республиканом Библиотека И. А. С. Пушкин

Республиканың иштилел-политиктиг солузу

ШЫНЫ

Солу 1925 чылдың август 31-де үнү эгелээн

№ 82 (15520) 1995 чылдың май 4, четверг

Ат салган шагы 22.10. Садап өргэз 400 рубль.

ПРЕЗИДЕНТ ХҮЛЭЭП АЛГАН

Апрель 29-та Тыва Республикасы Президентини Ш. Д. Ооржак Москвага Тийлелениң 50 чылынга тураскааткан Хооюннар партияга биотичи республиканы төлөөлү киржир тыва өки турачы Т. К. Пичен-оолду хүлээп алган.

Ужуражылга Президент тыва өки турачыларын Ада-чурат дайылыга маадырлыг чоруун озаалды айткыш, ол дээрне илчиги аңгы күрүне турган Тыва Арат Республиканың аталдарын кодуруп, келелеге делгереткен болушкунарның бирээн болган дээрин демдеглээн. Бичангаш дйриг арткап 20 өки турачыны база дайыны өске-даа киржикчилериниң, Тываның мурну-даа мындыг улуг төөгүлүг болушкунуна киржир ааскеник аңаа таварышкан болганда, ол улуг буюрел-идегелди төлөтпн-биле күүседирин чагаан.

Өки турачы аңаа көргүскен идеялди шынадып кууселдирин, ону килеринге калыктыл байламың багай өзезин Президентте чогулааш, Чаахтың аңаа кургаскан буарелди ооруп четтиргени илереткен. (Бистин корр.).

Журналистиң орук демдегелдери

ТӨӨГҮЛҮГ «ТОРГУ ОРУУН» ЭДЕРИП

МООЛЧЕ АЛБАНЫҢ АЯН-ЧОРУУ

Россия Федерациязы биле Моолдуң аразында кады аялдамалыкка кичээленин салып келгенде оларның аразында найрачы харызаалар сөөлү үдө омыкыш кал чыдар. Оң тодарай харызынче бо чылдың аарыдың 4-5 дууларыда Москава болган Россия Федерациязы биле Моолдуң удуртукчуларының эң бедик деңгелге өргөн ужуражылгынарын айтып болур.

Бистин чуртувустуң Чазааның башчыны Виктор Черомирдин биле Моол күрүнесин Чазааның Даргазы Пундугиниң Иасрай олардың чугаалажылыгынарын түннелде Россия биле Моолдуң аразында кады аялдамалыкка чорударың талааның оңде чеге чугула дугуржылгага ат салдыган. Россия Федерациязының Чазааның удуртукчуларыңга ол чурт-онде яны-бүрү талааны харызаалары, кады аялдамалыккары идеяленин биле чорударыңды кичээленин салып турарын В. С. Черомирдиниң ол документаларга ат салып тургаш, озаалды айткан.

Моол биле Кыдат күрүнеси дээрле бистин бурунуң өгбелериниң шаг-төгүдүн бээр харылаа туду, сады-наймаа кылып келген чурттары-дыр. Бичангаш бистер делегейде сургажган «Торгу оруу» деп адаттыган улуг орукту эдерип, буруну харылааларыңды катан тургузуп, келер үедте хогжудевицини баштайгы колданып салып эгелээниң ол.

Ол-ла хүн душ соонда Хандагайты кызыгаарыңа Уба-Нур аймактың чагырамының даргазы Д. Намсрай баштап удуртукчулар Тываның делегациязының келжигүнерин чылың-биле уткуп алганының соонда, аймактың девискээринче кириттенис.

Тываның Президентини Моол күрүнесин эң бедик эрге-дужаалдыг удуртукчулары-биле ужуражырының мурунда албаның аян-чоруун ол күрүнесин аймактарыңда эгелеп алганын база таварылга эвес. Чүге дээрле, ол баштай бистин республика-биле кызыгаарыңды чыдар аймактың удуртукчулары, чоңу-биле ужуражып, кады кылып чорудар аялдамалык харызыңды, тодарайыңды айткан.

Моол черге баргаш, эңне баштай Өвүр кожуун-биле Саглы сумузунуң мал аялдамалык комиссиязын ажыткы-биле таныштып, Октябрь Горал-Сүрүн деп малчының өл-бүлениң кирежиниң азы-чеминиң дээринең, уяк-тожуң-даа хундулуг аалчыларыңа салдылар. Хоюг сүтүгү шапкы ичкин оргаш, чугаа-соот аразында сумунуң удуртукчуларының бирээн Ч. Даванян-дан айтырып салдымыс.

Силерниң малчының аразында хузуңда 1 муң малдылар бар ирги бе? — Ындыг хей малдыг малчынар ам дээринең бисте чок. Ынчалза-даа арттарың аразында ыңдыг сорула салдынар. Кым эң баштай шак ыңдыг бедик көргүзүңүң чедип алыр болдур, ол малчыга тускай шанналды бээр бис. Бөгүн 800 баш чедип турар малды арттар көстүп келгени өөрүңүң. Нийти сумуңуң кичи буюзуңе ошаптыр алгыра 30 аяк баш мал-маган озаажып турар.

Тываның малчынарының амдырап-чуртталганы кады ирги дараа деп, Октябрь Горал-Сүрүн бистин Президентинге айттырып.

— Колээ аяк-агай бур-чуулгелерин эде тургуза болгаш арттар секторунуң экономиказын чогултуп эки-жидерин талазы-биле алды чытала документте бээр көрүңнүн мурнуңда ат салдым. Бисте көтөз аяк-

нын автору чордуус.

публиканың Президентини Ш. Д. Ооржак баштап делегация Моолдуң Чазааның чалаанын өзүзүз апрель 17-ден 20-е чедир Моолга барып чорган. Ам ол албаның аян-чоруунуң кайың эгелээниң биза кандыг түндүктердег болганын солунуң, номжучуларыңга таныштырып көрсени.

Апрель 17-де эртенгиңин 8 шак четпээнде Президент Ш. Д. Ооржак баштап делегация чоруптарының мурунда республиканың массалыг информация черлериниң журналистери-биле Чазак баягының чыныгы ужуражып, оларның сонугураң айткырыларыңа харызылары берген. КАИ машиназыңа удедиң алган ийи «УАЗ», бир «Волга» машина Улуг-Хемни куду Өвүр талазынче Хандагайты заставазынче углай чорупкан. Моолга бээр делегацияның составында Тыва Республиканың Президентини Ш. Д. Ооржак, Чазак Баштыгының бири орадакчызы, Даштык экономикаың болгаш чуртгар аразының харызааларының аялдамалык сайыды В. В. Ситык, Чазак Баштыгының бири орадакчызының төвүлениң Г. Ч. Шыршын, Тываның машина тудушкуну заводунуң директору Ю. М. Шырап олар кирип турган.

Ол-ла делегация-биле кады Кыдат Улуг Республиканың Иштики Моол автономунуң Районунга, Пекин хоорайыңа бээр делегацияның келжигүнери чорутуусу. Оларның аразында Тываның Президентинден аңгыда; Кадык камгалал, эм болгаш техниктиг хандырылга аямызының сайыды Б. К. Күлдерек, Каа-Хем кожуун чагырамының даргазы С. К. Долгар болгаш бо оодуртукчу-

Тываның делегациясы Моолга барып чорупкандагы сүрүтүлүшү.

Улуг дарсамыкка беленке бергенниң ол адынысты өргөн кузун өске малдар-биле кады кызыгаар таварыштыр Тыва же кире берген болган. Ол оордаткан малдарың чамдыкы бистин республиканың девискээринден ты-ылган, а Иасрай даргага белек берен ады ам-даа ты-ылган, ичигаш ол ады ты-ыпшып бөрин олар дилээң. Бо фактыны Моолдуң массалыг информация чепсектерине баа прлаан.

Бо талазы-биле хууда болгаш тывалар дээрле эңде хүндүлээчел, дуураар, биче өстөлдүг, чоругар чоң болгай бис. Бүгү күнү-үстү, деминиң кадып тургаш ол чуртук доруг атырың ээинге эгелен берип келерин, хундулуг чоңумуң дээр чоругар адаттыгың чоругуру бистерге чаркыңың болдосы биле.

Кежээликтей аягында делегацияның келжигүнери орууусту уламчылап, Саглы сумузунуң малчынар брызгадыңдан үңгеш, Уба-Нур аймактың төвү Улаангом хоорайга чедип келдиң.

Апрельдин 18-те 10 шакта Уба-Нур аймактың чагырамы даргазы Д. Намсрай чүвө Тываның Президентини Ш. Д. Ооржак баштап делегацияның ужуражылгасы болган. Аңаа Моолдуң Тыва биле кызыгаарыңды чыдар аймактыңың удуртукчуларының дилээ-биле оларның мурундан Д. Намсрай чүвө чугаалаш, биче дугарыңга кызмат айткырыларыңа хамарыштыр тургустунуп келген шипиртеген чогуур хемчегелер доктаган.

Шыналда, сөөлү үеде Россия биле Моол кызыгаарының Тыва уястогунуң байдальың дугайында яны-бүрү денелге хей узда сайгарып, чугаалажып келген.

Ол хирезинде кызыгаарда байдал нарын кезээр бооп артып турар дүвүрениң болбас арга чок.

Кызыгаар айтырың республиканың Президентиниң болгаш Чазааның доктаамал хайгааралында туруп турар. Чамдык аялдамалык чоруда-кызыгаар эвеш аска-тогери-сти үндүргөн. Россия Федерациязы болгаш Моол кызыгаарың Тыва уястогунда камгалалың, ол кызыгаарың үрөп, кайы-хамаанчк аргы-жылгалары болдурбас болгаш ийи чуртун аразында чылың-биле мал оорлажыр, чылың-биле чоңа садылгы-жылышкын организаастар чорутканы болдурбас дээр сөөлү үеде Тыва Республиканың болгаш Моолдуң талазында хей аялдамалык чорутуп келгени, ам-даа чорутуп турарын чылың-биле үезинде демдеглээң. Эң ылаңгыяда 1993 чылдың февраль 20-те Хандагайтыга болган ийи талазын хуралыңа кызыгаар камгалалың талазы-биле тускай доктадыл хулаа алган. Ол ичинде 1994 чылдың январь 22-де Тыва Республиканың Президентиниң 120 дугарың «Кызыгаар камгалалың күштедирер дугайында» Чарлы баа үңгеш, Ол чарлытың канчаа куусетиниң турарын бистин Президентиниң ол чораш билип ат чораш.

Ол ужуражылга тыва болгаш моол чоңирың аразында ичигил болган найраалдык улам бичыклар, сайыбалыр, база кызыгаар чурумун чаа денелге кирдүрениң эки салдырың чедирери чугаажок. Күрүне кызыгаары ыдыктыг болгаш хундулуктуг болур укурдуг. Бичангаш бистер, ийи чурт-чону, оң чогуула чүвө-тап чоругуру болганын биста

ону ыдыкты-биле камгалаар хүлээлелиг бис деп ужуражылга үезинде ийи тала чугаалажып турган.

Аймак чагырамының даргазы Д. Намсрай ол ичинде Тыва Республиканың Президентиниң Моолдуң Чаза-биле кылып деп турар чугула дугуржылгаларың сагыш-хамышын-биле делгип, эң ылаңгыяда ол дугуржылгада кызыгаар чогуунуң найраалдык харылааларың калбар-тырың, орук тудуунуң, электери шүгүмүн Моолче иштериниң, эм-таң аймаан Моолче Тыва таварыштыр кирип соортурган, Моолдуң мал-маган Тывага экелгеш ону Кызыл-Мажалыктын ээт кобинатында дужаап болурунун аргасын, кадык камгалал, спорт талазы-биле харылааларың хогжудериниң чугулазын озаалды демдеглээң.

Апрель 18-те 15 шакта Уба-Нур аймак чагырамының даргазы Д. Намсрай болгаш өске-даа удуртукчулар Тыва Республиканың Президентини баштап делегацияны Улаангомун аэропортуңа кээп үлөп, орук-сүтү эки чоругурун күзөп турганар.

Бистер «Ан-24» самолетка олурупкан. Улабаатарга углай укунтувус. Орук ара Хоусугул аймактын төвү Мечир хоорайга самолет бичи доктаар.

(Уланчымың).

Владимир ЧАДАМБА.

Шак ыңдыгынарын бирээниң бистин республиканың хамаржыр болгай. Тыва Моолдуң экономика талазы-биле дорт аймактары-биле кызыгаарлажып, кожалары-биле найрачы харылаалары, кады аялдамалыкка чорудуп, бот-богтарымыс аалдажып, рынок экономиказының үезинде арга-дуржулга солчуп, яны-бүрү бараанырың, продукцияны девискээрлериниң кирип сөөртүп турар бис.

Амгы үеде Тываның 100 хире фирмалары, компаниялары, биче болгаш орукмак буюдурелери, тараачын болгаш арат аял-агыллары Моолдуң аңгы-аңгы организацалары-биле садыг-экономика харылааларың туруп турар. Чүгө 1994 чылда Тываның девискээринден кожаларымысче 565 миллион рубльдин азы 260 аяк тонна бараанырың сөөргөн. Моолдан Тывага экелгеш саган бараанырың нийти түнү 185 миллион рубль чоошудан. Ол-ла чылын кызыгаар районнарга ийи үлүг аярларың

организаастааныңдан ийигизи-онде 400 аяк миллион рубльдин яны-бүрү бараанырың сайгартыңан.

Тыва Республика биле Моолдуң ыдыктыл кызыгаарлашкан аймактары-биле бөдүс, экономикаың болгаш социал оидалдарымыс колдуңда доменешкек болган. Ынчалза-даа дык хой бурлавылардымыс, оон иштинде көдээ аялдамалык курдавырларың транспорт чегкилери чок бооп турарыңдан, амгы үең чаа технологияны ажытпай тургаш көдээ аялдамалык продукцияларың ханы бөл-базырадыр аргалар ам-даа тургустунмаан. Бистин республикамыс-биле Моолдуң аразында ийи талазың садыг-экономика болгаш культуура харылааларың талазы-биле кады аялдамалык улам бургунаар-ладырың чаа арга-хевир-лерин дилеп тыварын бо хундерин боттуп амыдыра-лың негеш берген.

Бичангаш ийи талазың харылааларың улам экиндер чорудула-биле Тыва Рес-

публиканың Президентини Ш. Д. Ооржак баштап делегация Моолдуң Чазааның чалаанын өзүзүз апрель 17-ден 20-е чедир Моолга барып чорган. Ам ол албаның аян-чоруунуң кайың эгелээниң биза кандыг түндүктердег болганын солунуң, номжучуларыңга таныштырып көрсени.

Апрель 17-де эртенгиңин 8 шак четпээнде Президент Ш. Д. Ооржак баштап делегация чоруптарының мурунда республиканың массалыг информация черлериниң журналистери-биле Чазак баягының чыныгы ужуражып, оларның сонугураң айткырыларыңа харызылары берген. КАИ машиназыңа удедиң алган ийи «УАЗ», бир «Волга» машина Улуг-Хемни куду Өвүр талазынче Хандагайты заставазынче углай чорупкан. Моолга бээр делегацияның составында Тыва Республиканың Президентини Ш. Д. Ооржак, Чазак Баштыгының бири орадакчызы, Даштык экономикаың болгаш чуртгар аразының харызааларының аялдамалык сайыды В. В. Ситык, Чазак Баштыгының бири орадакчызының төвүлениң Г. Ч. Шыршын, Тываның машина тудушкуну заводунуң директору Ю. М. Шырап олар кирип турган.

Ол-ла делегация-биле кады Кыдат Улуг Республиканың Иштики Моол автономунуң Районунга, Пекин хоорайыңа бээр делегацияның келжигүнери чорутуусу. Оларның аразында Тываның Президентинден аңгыда; Кадык камгалал, эм болгаш техниктиг хандырылга аямызының сайыды Б. К. Күлдерек, Каа-Хем кожуун чагырамының даргазы С. К. Долгар болгаш бо оодуртукчу-

нын автору чордуус.

публиканың Президентини Ш. Д. Ооржак баштап делегация Моолдуң Чазааның чалаанын өзүзүз апрель 17-ден 20-е чедир Моолга барып чорган. Ам ол албаның аян-чоруунуң кайың эгелээниң биза кандыг түндүктердег болганын солунуң, номжучуларыңга таныштырып көрсени.

публиканың Президентини Ш. Д. Ооржак баштап делегация Моолдуң Чазааның чалаанын өзүзүз апрель 17-ден 20-е чедир Моолга барып чорган. Ам ол албаның аян-чоруунуң кайың эгелээниң биза кандыг түндүктердег болганын солунуң, номжучуларыңга таныштырып көрсени.

КӨРҮЛДЕНИ ТҮҢНЭЭН

Апрель 29-30 хунеринде Тийлелениң 50 чылынга тураскааткан «Тийлелениң чалбымыс» деп улуг чүүдүлү республика фестивалы болуп өрткөн. Аңаа республиканың барык бүгү кожуунарыңдан (агаар бойдус уркиундан кээп шыдаваан Тожу, Каа-Хем кожуунарың савааска) база Кызыл хоорайдан ийитизи-биле 500 хире кичи киришкен. Фестивальга белеткен аялдамаларың болгаш кол ордаңаастыг хемчегелерини ТР-ниниң Културга, кичи болгаш туризм аямазы, оон иштинде Сергей Пурбо аттыг Улусчу чогаалдыла баяны ап чоруккан. Фестивальдың негелелерин өзүзүр ол үш чадаа үстүнгөн. Бирги чада сумуларга, коллективтер аялдамалы, ийигиз — кожууннарга, үшкүз — республика чергезинге болуп эрткилээ.

Ам ук фестивалдың республика көрүлдезиниң дугайында каш сок. Хамыктын мурунда Тийлелениң 50 чылынга тураскааткан бо улуг хемчегини Фестиваль дээрне массалыг байырлап ийитизиңиң, көрүлдээ дээр утканыг латин

сок. Бир эвеш ыңдыг яны-бүрү үнелел-биле көөр болза, бо фестивалда чоңунуң массалыг киржигелерин чок деп болбас. Ону Чеди-Хөл, Кызыл, Чоен-Хемчик, Танды, Улуг-Хем, Барың-Хемчик кожууннарың хей кижиклиг киржигелеринден көрүп болдур. Ук коллективтериниң шанналдыг черлерге үңгүлээни-даа таварылга эвес, шыраак белеткедип, чогаалкыч дилээкчиңериниң түннели ол. Бир эвеш оонда тодарайы-биле алыр болза, фестивалдың негелелерин өзүзүр, оон темазыңа, «Тийлелениң чалбымыс» деп алыңа дүжүкү чад тургустунган Чеди-Хөл кожуунунуң уран чүлү коллектини бириг чевен, а Кызыл болгаш Чоен-Хемчик кожууннарың — ийиги үшкү черлерин алгаш, республика фестивалының тилекчилери болганар.

Ол дээрне нийти түннелдер болду, оон иштинде тускай шанналдыры алылаан ыры, хогжундуу, таңы-самың ансамбльдери, ийичагыстың ырлары, уран номчулгалар, хары-даа хогжум көргүзүлүг композициялар база бир болгай. Бо талазы-биле онза шылгаралыг болган коллективтерин, аңгы-аңгы кууселдирчилерин шүпүзүп адап санаары болдунмас-даа бол, ийи-бир чидектерден көргүзериң оордажып көрөли.

Кожууннар аялы-биле нийти ыр дугайында үстүнде айткан бис, ыңчалза-даа Кызылдың уран чүлү үчилдешениң (директору В. Нагорный) дугайың, ону профессионал коллектив дээр, ыттавайн баар болза, чөптү эвеш болду ийик. Чүге дээрле фестивалдың «Тийлелениң чалбымыс» (ужуру болза «Тийлелениң димиди» деп) дээр болза оон-даа чеге болту деп деп адыңа, темазыңа өзүлүг дүжүкү турар чад тургустунган Чеди-Хөл кожуунунуң уран чүлү коллектини бириг чевен, а Кызыл болгаш Чоен-Хемчик кожууннарың — ийиги үшкү черлерин алгаш, республика фестивалының тилекчилери болганар.

Ол дээрне нийти түннелдер болду, оон иштинде тускай шанналдыры алылаан ыры, хогжундуу, таңы-самың ансамбльдери, ийичагыстың ырлары, уран номчулгалар, хары-даа хогжум көргүзүлүг композициялар база бир болгай. Бо талазы-биле онза шылгаралыг болган коллективтерин, аңгы-аңгы кууселдирчилерин шүпүзүп адап санаары болдунмас-даа бол, ийи-бир чидектерден көргүзериң оордажып көрөли.

Кожууннар аялы-биле нийти ыр дугайында үстүнде айткан бис, ыңчалза-даа Кызылдың уран чүлү үчилдешениң (директору В. Нагорный) дугайың, ону профессионал коллектив дээр, ыттавайн баар болза, чөптү эвеш болду ийик. Чүге дээрле фестивалдың «Тийлелениң чалбымыс» (ужуру болза «Тийлелениң димиди» деп) дээр болза оон-даа чеге болту деп деп адыңа, темазыңа өзүлүг дүжүкү турар чад тургустунган Чеди-Хөл кожуунунуң уран чүлү коллектини бириг чевен, а Кызыл болгаш Чоен-Хемчик кожууннарың — ийиги үшкү черлерин алгаш, республика фестивалының тилекчилери болганар.

Ол дээрне нийти түннелдер болду, оон иштинде тускай шанналдыры алылаан ыры, хогжундуу, таңы-самың ансамбльдери, ийичагыстың ырлары, уран номчулгалар, хары-даа хогжум көргүзүлүг композициялар база бир болгай. Бо талазы-биле онза шылгаралыг болган коллективтерин, аңгы-аңгы кууселдирчилерин шүпүзүп адап санаары болдунмас-даа бол, ийи-бир чидектерден көргүзериң оордажып көрөли.

Кожууннар аялы-биле нийти ыр дугайында үстүнде айткан бис, ыңчалза-даа Кызылдың уран чүлү үчилдешениң (директору В. Нагорный) дугайың, ону профессионал коллектив дээр, ыттавайн баар болза, чөптү эвеш болду ийик. Чүге дээрле фестивалдың «Тийлелениң чалбымыс» (ужуру болза «Тийлелениң димиди» деп) дээр болза оон-даа чеге болту деп деп адыңа, темазыңа өзүлүг дүжүкү турар чад тургустунган Чеди-Хөл кожуунунуң уран чүлү коллектини бириг чевен, а Кызыл болгаш Чоен-Хемчик кожууннарың — ийиги үшкү черлерин алгаш, республика фестивалының тилекчилери болганар.

номчула чокка эрипес болган. Бо уудада фестивалдың темазы-онде үнелешти турар К. Симоненуң «Мени ман» база «Ордене не продаются» деп шүкүлүрлери Барың-Хемчиктин маадыр оон Саа, Сүт-холден паталы Серен-доржу эки-ле номчаап оордалар.

Дайың дээрле дайың болгаш Адаа өлүм биле өзүм, оорүшкү биле муңгарал, ундарыл биле калкы-хог кады коруур. Фестиваль чөрдөгүле база ыңдыг болду. Уян хоюнуг, дийриг ырлары чеди-холчулукун, чоен-хемчиктериниң таңы-самычларының хей-аат кууселдиги «Катюша», сүт-холчулукун «Иламы» болгаш барың-хемчиктериниң «Солдатка плясовая» деп от-көс деп таңылары солуп турдулар. А тес-хемчиктериниң «Моряк» деп баштап таңызың дөрт шилдик кыстың куусеткени көрүп ол. А Твардовскийниң «Василий Теркин» аңаа эвеш төрүттүңүп келген дээр ийи деп кичи болду оларар.

Фестивальдың концерт-программаларында оон кол төмөңгө аялдамалык болуру дөт көргүзүлгө база өлбөтү болду. Ынчалза-даа ол орнээлде, Бодальды дайың дугайында чугаалаш турар чүлү бээр дайың болду. Ийи чүлү деп, Амдыралың.

даа, уран чүүлге-даа мындыг болгай: дайың биле тайбың, ак биле кара, хун биле дүн кезээде кады, кезээде атакташ бооп чоругурулар. А фестиваль дээрле уран чүүлүк көрүлдө болгай. Бичангаш дайың темазынче «арыг тайбың» көргүзүлгө киржи бергенинде кичи кайгар чүвө чок. Ол дээрле Кызыл кожуундан уран дээрле дугайың 9 кыстың куусеткени А. Сарыларын куусеткени «Эрзиниң» деп самы-дыр. Тоолда даңгалар дег каас шинак 9 кыстың ээлгир холдары аңаа бөдүң кожаа (депта) постерын алдып хөөлөргү тыва өгкө, хана-тербениң хана-карзане, өңүр, чарашыңа-ларже хуудурун турудуар. А «Алк хөөлүг Тываның» көргүскөн Ак-Довурагың, шыналда, аяк хөөлүг кылдыр кеттиңер, чыгар чок кандазыңарлар, чечек өңүр сарыг тыва тон-палы-лерди, шак-ла ыңдыг үңгүлээлдег чиник чараш ийичиңештериниң кыстың кымдан, чүдден тудуу дээр боор. Олар-иң аныгың хемчегелер ба-жылды кончуг чараш шаа-кал аяк хөөлүг дээрле болду. Тываның «Алк хөөлүг Тыва чүрүм» деп Намсрай болгаш Тожу биле аты-тай болганыңда поститиг хөөлөргү бол-лаа болза ол хөөлөргү түр боор. Ук таңы-даа чогууна өэлгир-өлдөк шимчээкчиңериниң поэзия-зы бар чорду. Ындыг мыкат сөстү Танды кожуунуң «Чалгытай» деп таңыны өзүлүг тываыг национал ову хевир көстүп кээр кылдыр куусеткен бөлүк кыстарга канчаш тутпайн баар боор.

Фестивальга аныктардан аңгыда хоюннар база-ла хоомай эвеш кириштирер, шаңчал-мактал, адың жас-кашкыңары оларны база ойдолды. Ол дээрле Танды кожуундан ат-сүраагы «Мен жегейин», ыңгалыг үн-биле ылаан куусеткен хоочун башчы Лилия Сивач-тыр. Ажы-биле чугаалаарга, Болдукпан Оюнуң соонда бо ырым чөгө согуурула болду эвеште. А хоочун ыра-жы башкы шыдалыңы эңи тутту. Ийи дилеп ол «Эңтиг кичи үчүп эвеш-диркип, ам бүгү Тывада сү-рүлгө кирген Тютюн Сип-чаттын ыражың өгбелеринден аңгыда неани бээр дээрне ол-дур деп болду с-гүзүшкө кирер. Ындыгыңарың база бирээң шаңгал туба билгиривис ыражың, а бо уудада уран помчулуга бол-ду мергелдирин көргүскөн Барың-Хемчиктин Маа-дыр-оол Саа, баа сүраагың композитор Базыр-оол Чу-дум-Сүрүн дээр оон чүлү-дүң өскө-лаа оңуңуңуң бол чорду. Романтик бо уула-да А. Чыргал-оолдуң «Че-

Чан ЧУДУМ.

ШЕКПЭЭРЖИЛЕР ЭР-ХЕЙЛЕР!

Дыштаным хунир таа-рыштар өскөн, төрөн че-рим, Барым-Хемчик ко-жуунда Шекпээр жедин чордум. Суур ортуунада контора чында элэн хей кижилерин тудууа сонуур-гап чед бердим. Чай-хыс чок чымштыг ажалдап турган улустан кыгма аы-калдыг хуңе алдаржыт-кан тураскал тудуу тура-рын айтыра бээримге, өжөн-не бо, фронтучу эки турачыларга болду: «Ада-чурттуу Улуг дайынның үезинде фронтуче эки тура-биле айтканга, чангыс суур чурттуу 7 дайынның чы-рык адын монгежидер дээч чангыс кузел-оруктуг улус-тур бис, огул...» — дий-тилер.

Чангыс чер-чурттууларын-га тураскал тудуу тургуза-рыңче оларын кым-да ал-бадаваан. Бо ажал дээр-ге чоңуу болууну үндүрүп келген санал-ооналыңы, бо-дальын, күзөлдүн үре-тинилер-д. Кызылче элчи салып, Тыванын куражык-вишден ол үеңи документи-лерин көдүрүп тургаш, чан-гыс чер-чурттуу дайын-дын дугайында тодар-лай медээни-дэ тыпкан-нар. Эки турачи өгөлөр-виштин атышын тураскал-тудуучулары менээ салаа баып адал бердилер: гвар-дейжи улуг лейтенант дайын шөлүңе өлдүркөн Сут Монгуш, Чот Монгуш — Улуг сержант, Шөг Мон-гуш — аяна дайынчы, Су-дуй Монгуш — аяна дайын-чы, фронтуча өлдүркөн, Кечил-оол Монгуш — сержант, дайын шөлүңе өлгөн, Чингир-оол Оожбаж — аяна дайынчы, Хопуя Ховалдыг — аяна дайынчы олар-дыр.

Фронтучу бо чангыс чер-чурттууларын монгежит-кен тураскалдан чон бот-ролорун айна-көлөң чыг-гаш кылып турар. Кожуун-нун, суурнун чагыргала-ры, мыда туруп турар тус-

тус организацйалар ол тудуужуларга боттуг дуза көргүсөң.

Акша-шалым ай-айы-биле үнмөстөй бээр, будулгазын-ныг бо үеде шекпээржилер ажы-толунге, өг-бүлө бюд-жениңе артык болбас ак-ша-төгөрүнн тураскаал ту-дунче кириштирип, ту-дуг материалдарын оон-моон тыптыкып ап, ук ту-раскаалды Май-1-нн тава-рыштар ажыдар дээч карак кымыл ажалдап турарлар болду. Оон бедни 5 метр, дооразы 3 метр болур.

Чай-хос чок ажалдап ту-рар тудуужулар столовая база организацйа тургузуу алганар. Дайынче аста-жужу дайынды өш келбээн. Эки турачыларын ажы-толду, төрөл-дөргүлү дет-кичилер болуп, тудуужу-ларын боттарынын аш-че-ми-биле чөмөрлөп, элчеге суугар ажалдап турарлар.

Чер өрпү, шынаа шыгы-дын өт-сигени чети бээр-ге, тураскаалдын кыдыы девискарэтин ширектөөр, че-чектер тарып дилиндек-терге чараш чечектерни тарып, долгандык кыш-а олтуруп, кижилер дышта-лар сайдаларын кылып тургузар. Бичангаш ол бүгү эки турачылар сесер-ликкеңи болуп, чоңууду дыштаным, хундулээр бир онагай чери болуун дээч чангыс чер-чурттууларын кузел-чүктүдү бүдөр-ле бо-луанам.

Григорий САРЫГЛАР.
Кызыл хоорай.

Автордан: Бир эвес бо материал солун арныт-та үнүп кээр болза, гонорарын эки турачи чангыс чер-чурттууларынга тураскаал кылып тугар тудуужу бри-гадага догум кылар оон бригадирин Вячеш-оол Окте-колович Кууларын ал-де-лезинче шилчирин диле-дим. Адреси: Гавызын-Хемчик кожуун, Шекпээр суур дээр.

ТИИЛЕЛГЕГЕ ТУРАСКААТКАН

Сут-Хөл кожуунда хо-реглектерин аиледи Ада-чурттуу Улуг дайынның Тийлеелгени 50 чыл оон-га тураскаалдып, кожуу-нун хол бөмбүкчүлөрүнн арамна көрөйүн органи-зацйа арттырган. Аяна өр улус биле хөрөжөнөөрин ол лорт команданы кириш-кен. Ойнакчыларын белет-келн холчок шырык болган.

Ойнаарын талаам-биле арга-дуржулгаам, техникады бөдик болгаш Сут-Акем суурда урууларын спорт школазынын оолдары, ол-ла суурну уруулар коман-далары бири чери элөп, 120—120 мун акша-биле шапактан. Ийги чери Сут-Аксмыдан оолдарын болгаш Алдан-Маалырдан уруулар командалары ал-гаш, 80—80 мун акша-биле, үшкү шапакталды чөлпөр-нү «Ачы-дува» биче буду-рулге болгаш Ишкин коман-далары чедип ап, 60—60 мун акша шапакталдын ал-тылаан.

Чалчык ОНДАР.

ЧҮГЛЕ ХООЧУННАРГА

Амгыларын «Хараачы-га» спортчу клубунун уду-рукууу В. Ч. Амыр Ада-чурттуу Улуг дайынның Тийлеелгени 50 чылның тураскаалдып, кыш-жалды болгаш дайынның хоочун-нары пенсионерлерге ачы-бууд кылдыр, болу аеткич-си (спонсор) болбушаан. «Чо-дува» кафеде бильярдка мөөрей арттырып, хоочун-нарын културлуг дыш-танылгаан чөптүг органи-зацйа турар.

Бо хунире байырала тураскаалдан ол маргыла-дала 12 хоочун ойнап ту-рар. Спортчуларын эл хул-налымы, чоокта чаа 75 хар-лаан Саян Сонович Сомам адмызында кыгма-га ут-

турбайн, ойнакчыларын мурунку олурунда чоруп оорар.

Чүгле калдык-бир байыр-далга тураскаалды эвес, а дыштаным хунир санында ол кафеде аштаным-чөмө-нени, бильяра ойнап, хо-очуннар Владимир Чылбак-овичини буняңи сетки-диге өөрүп четтиргенин эле-редип турарлар.

Ада-чурт камгалачыла-рынн хуниге тураскаал-дып, база-ла маргылаа органи-зацйастан. Бо өртин турар маргылаага ык-шак, 1-ги, 2-ги, 3-кү чөлдөр алган тийлекчидерге хоомай эвес шапакталды тыгмыскап.

Бистия корр.

КОЖУУН ЧАГЫРГАЗЫ ЭГЕЛЭЭН

Тийлеелгени 50 чыл оонга чедир каш ла саныг хонуктар арткап. Улуг Тийлеелге тураскаалдып чарлаан коллектив-тер аразыны уран чүл көрүдүзүн Танды кожуунда өрттирип эгелээ. Өрөнникчи-лерин чакы дыштанылгазынын үезинде, кожуунун баш-кылар коллективтерин солун программалыг концерттерин чоңа баралатканын. Ма-нда бири чери Балгазын ор-тумак школазы ийги, үшкү шапакталды чөлпөргө Бай Хаак, Межегей ортумак школарын-ны коллективтери төлөткөн болганар. Кожуунун эге-шкөлдөрүндө эгелээни, шү-птү школарынн башкылары идеякелгич чоруун көргүскө-нин демделген кагаз эки. Даразында Бай-Хаактан

Намзырай уруу Монгуш Дарыя Бай-Тайга кожуун-нун Бай-Тай суумунга хей ажал-толду болуун араг өт-бө-лөгө 1926 чылдың март 18-те төрттүгөн. Каас-чыраш болуусу чурумалдыг эм-домонг аржаанарын, байлак чаагай бедик сизген-чир, олар бедилерин Шивилиг, Эзим, Мешкен-Хөл, Биче Ооруг, Улуг Ооруг, Хемчик бажы ол ийнар бичизинден тура хой кадарып өскөн.

Бир кежээ дайынның дааш-шимээни оожургай бээр аразында командир 2 дайынчыны харылаа туду-турары-биле чоруткан. Мен оларын чоогуна ба-лылганга харылаачыны шарып турума, херенген оларын бирээзинин алгы-зын дынал кагдым. Дур-ген-не союп чед бээримге, дайынчы бажы аткаар кыл-ды кээп дүшкөн чыдыр. Чызылган мина ала дөп-дөмүрүн так сегирип алган, аара берген саалаарын, олут мата-болуп дамчыш-ты харылаа дамчып чо-руу турган. База бир да-йынчыны ак хара кызыл ханын арттырбаашан, бүрүн-гаар үнөп бар чоранын ко-руп кааш, олче база үнөп чоруптум. Көзүмгө ол өлүг чорду. 40 кире метрин ол ийнар үнөп өрткөн болду. Кежээ чер бажыныкыска келеш, идик-хемим-да, са-нитар сумкам-даа укун-байн чыдыпкан, ыглар ба-дырылган. Шапк ындаг чараш, хып дээч анык ол-дарын, акыларынн өлү-мүн көргөш, кижийн өкпө-дөрөө шыдырар арга чок алзар. Дүрген-не дайын төнө! Чүгле аштеринин шыгыг ардынаар, чугаазы кижини оожургады: «Орта-лан! Бистия дайынчылары, эвеш өлүп-даа тугаа, фаши-стерини көрүлөп оон хей. Дөмө-ле бис тийлээр бис!»

Улуг лейтенант Куулар Ломчутун аявотунун да-йынчыларын Ровно хоорай-нын кол күчүмчүлөрүн ба-жык азынга ажит-талып алган. Дык хей не-мештерни кыра боолаан. Тө-рөчү чурт дээч олар ханы-нын сөөлүг дамдызыга че-дир дайылдашкан, шүптү маадрылы-биле өлзе-даа, гвардейжи эш-өөрүңге кар-жы дайынның аспаандан Ровнону хостап тийлеел-гин хандырган. Оларын ара-зынга ачкын Иргит Агбаан эрчим чок кижилерин че-дирип, 3 хондур ысыкынын төп келдим. Ынчалдаа-да шөрг чурумун сагып, шы-оорумнун, чагы-сөзүн дыннан, бөдүмнүн ка-чыдалыгым алыспадым. Өжөн-килен хөрөңге өс-күп, дойдул, сагыш-сеткилге амыр дышты бер-бестан. Чүгле Ровно дээч тудуужуна 10 ажыг не-мец солдаттарын узуткаан мен.

Дайын дээрге хан-чид, өлүм-чидим. Өрттөңип хуюк-талган хоорай, суурлар, Хостаан суурууска кирип көрүннөк ында-мында кы-рган, эр-хөрөңжөн кижилерин болгаш бичи урууларын холун сунуп алгаш, бистен хлөб дилээ ардынаарын көрөгө эргегенчиг. Хлеви-нис берип-даа чордувус. Эң-не көрүңүчү чүве чаш, бичи урууларын фашистер иелеринден былаап алгаш, чыла-биле өттүр шапак-тырарын көрөгө, иелерин каргырын, ысы-сызын топ-тырарын дынгарга, көрүң-чү чорди. Тилчүмүңүн-нүн сөөлүг хунире чү-пө-Дүне каа дайыннар муру-пчүк камгалат шүптүн эң-те бедилер. Оларын соо-биле танкылар, чадаг ше-риглер чорупкан. Кыргыс Санаа эжим-биле сарааттап каан сизген нажаанын өт-дүн, үнөп чоруп олур бис. Бир лынаарыкыска Чуду-рукпай биле Денгур-Кызыл-дык алгызы дынгалдыр. Чүү болган дээч үнөп че-де бээривисе, Авээ секрет-тары Оон Алтын-оолду аар болдылаан, мөлөрүнн ык-кыпкан чытыр. Эжим-биле илээң Алтын-оолду гос-питальга экедидис деп, авечм чугаалап оор чүве.

Дайыннан эеп чедип кел-геш, менин айтышкыны-биле Хемчик бажынын аял-дырына барып, күв шине-лим, пилотка бөгүм, кыза-сөпөгүм келип алган, нам мурунчүк дөңгө-дөңгө-биле ка-дык мрак-чонг малянбар-

гылап каан болган.

Хоорай улугу ол чазып биз бир халапка таварышкан. Ва-за апрель ай чүве. Ол хун нестер Тожуге ужуп чорут-кан, хона берген. Дүне улуг чыдырыкыста база-ла гудон коогайын берген. «Ам кайла өрт болу берки ирг» дээч, угам халадын келиңкеш, сон-гаар жөжөгезин ашкылап, ба-кылаан. Олаа кайла өрт кө-күлбээни, Ынчан турувуста ра-дио чугаалап эгеледи. Ол хо-орайны үер алган, серчимел-диг болууну катап-катап кы-гырып-ла тур. Бажын ол бо-таалыңче көрүвүскө суг-лаа күзүлбөс. Дан бажында эжи-тин улус дүвүренич кылдыр соктап келдилер. Честемини элдерип алган кирип келди.

Хоорайны үер алган. Си-зири шөрг хоорайныче кө-жүрүр дээч хөлдөнүс. Чүгле-тур када херелээр чүвөлөр-дөр а алынар, угбай — деп, честемини коноводу бо-ла. Ду-вудалаш биле чыгылгын эге-ледис. Мен думаларынн хепкеринен мен. Думаларын Амг биле Кама ажак амыр-лар турлар. Олар чүи биляр ийик аан. Борбак-сарбаанын туктулааш үнүптүс. Ба-жын шоочалаан-лаа бис. Даштын терелгип айт манай тур. Олурулукташ шимчеп бажыңе шыдааар, эйле-ле кижини кирип суруп туралдып-гылаан чүве.

Бир эртен отул көрүмге радио димиреп-ле тур. Ба-жында үвүс «Тийлеелге, тийле-елге» деп алгырышкан. Дүрген-не тура халааш дашкар үе манамды. Олаа кавынын улу-зу шүптү дашкар үнүп кел-ген кускаптайп, ошаккан, байыр чедирчирин, медээрле деп чүвөс келген ол бол-ган.

Ажыраб боор — деп, би-рээни харылап кагдым. Кежилен бис. Тергевис дү-гүө бир оңгарга кадалгаш чыдап берди. Шериглер дүжө калдыккан үндүр тыгтып бажыңе манай алгаш, интер-нети үнчө манамтым. Чал-быраш дээрге дээрде паш-тыгар чеккен, өрт чүге чык-кыла чүве. Хоорайнын хамык улугу ина. Шериглер оларын өрт чоогуңе чагартпайн ат-каар сөөмүрүп, узун тыртпа-ктар-биле өрттөңгөн чухадурга-дурж тыртпал-ла турар чо-ран. Ынчан бир-ле кижиз мээ эгинеринин артындам каа тырткан, шала кандай чугалай-дыр: «Доңуп тур чүвө, уруужуум, сен чана беризиз эки боор». Хаа көр-нүп көрүмге угам суугларын Пальмбаб бажыңе дээр бажыкыс болду. Ол чоогуңа турган улус-биле «Харын-лаа урууларын доозун чагалайп Идур берген, оозу эки-дир-диги чугалактайп тур. Оон харын сеткилин чүгүрттеп, уруулар өрттөңмөз боорга амырай берген мен. Интернат урууларын шоканын чамдык кластарын хостааш чытыр-

Тийлеелгениң 50 чылыңга

АВАМ—ГВАРДЕЙЖИ ДАЙЫНЧЫ

мештерни кыра боолаан. Тө-рөчү чурт дээч олар ханы-нын сөөлүг дамдызыга че-дир дайылдашкан, шүптү маадрылы-биле өлзе-даа, гвардейжи эш-өөрүңге кар-жы дайынның аспаандан Ровнону хостап тийлеел-гин хандырган. Оларын ара-зынга ачкын Иргит Агбаан эрчим чок кижилерин че-дирип, 3 хондур ысыкынын төп келдим. Ынчалдаа-да шөрг чурумун сагып, шы-оорумнун, чагы-сөзүн дыннан, бөдүмнүн ка-чыдалыгым алыспадым. Өжөн-килен хөрөңге өс-күп, дойдул, сагыш-сеткилге амыр дышты бер-бестан. Чүгле Ровно дээч тудуужуна 10 ажыг не-мец солдаттарын узуткаан мен.

Дайын дээрге хан-чид, өлүм-чидим. Өрттөңип хуюк-талган хоорай, суурлар, Хостаан суурууска кирип көрүннөк ында-мында кы-рган, эр-хөрөңжөн кижилерин болгаш бичи урууларын холун сунуп алгаш, бистен хлөб дилээ ардынаарын көрөгө эргегенчиг. Хлеви-нис берип-даа чордувус. Эң-не көрүңүчү чүве чаш, бичи урууларын фашистер иелеринден былаап алгаш, чыла-биле өттүр шапак-тырарын көрөгө, иелерин каргырын, ысы-сызын топ-тырарын дынгарга, көрүң-чү чорди. Тилчүмүңүн-нүн сөөлүг хунире чү-пө-Дүне каа дайыннар муру-пчүк камгалат шүптүн эң-те бедилер. Оларын соо-биле танкылар, чадаг ше-риглер чорупкан. Кыргыс Санаа эжим-биле сарааттап каан сизген нажаанын өт-дүн, үнөп чоруп олур бис. Бир лынаарыкыска Чуду-рукпай биле Денгур-Кызыл-дык алгызы дынгалдыр. Чүү болган дээч үнөп че-де бээривисе, Авээ секрет-тары Оон Алтын-оолду аар болдылаан, мөлөрүнн ык-кыпкан чытыр. Эжим-биле илээң Алтын-оолду гос-питальга экедидис деп, авечм чугаалап оор чүве.

Дайыннан эеп чедип кел-геш, менин айтышкыны-биле Хемчик бажынын аял-дырына барып, күв шине-лим, пилотка бөгүм, кыза-сөпөгүм келип алган, нам мурунчүк дөңгө-дөңгө-биле ка-дык мрак-чонг малянбар-

гылап каан болган.

Хоорай улугу ол чазып биз бир халапка таварышкан. Ва-за апрель ай чүве. Ол хун нестер Тожуге ужуп чорут-кан, хона берген. Дүне улуг чыдырыкыста база-ла гудон коогайын берген. «Ам кайла өрт болу берки ирг» дээч, угам халадын келиңкеш, сон-гаар жөжөгезин ашкылап, ба-кылаан. Олаа кайла өрт кө-күлбээни, Ынчан турувуста ра-дио чугаалап эгеледи. Ол хо-орайны үер алган, серчимел-диг болууну катап-катап кы-гырып-ла тур. Бажын ол бо-таалыңче көрүвүскө суг-лаа күзүлбөс. Дан бажында эжи-тин улус дүвүренич кылдыр соктап келдилер. Честемини элдерип алган кирип келди.

Хоорайны үер алган. Си-зири шөрг хоорайныче кө-жүрүр дээч хөлдөнүс. Чүгле-тур када херелээр чүвөлөр-дөр а алынар, угбай — деп, честемини коноводу бо-ла. Ду-вудалаш биле чыгылгын эге-ледис. Мен думаларынн хепкеринен мен. Думаларын Амг биле Кама ажак амыр-лар турлар. Олар чүи биляр ийик аан. Борбак-сарбаанын туктулааш үнүптүс. Ба-жын шоочалаан-лаа бис. Даштын терелгип айт манай тур. Олурулукташ шимчеп бажыңе шыдааар, эйле-ле кижини кирип суруп туралдып-гылаан чүве.

Бир эртен отул көрүмге радио димиреп-ле тур. Ба-жында үвүс «Тийлеелге, тийле-елге» деп алгырышкан. Дүрген-не тура халааш дашкар үе манамды. Олаа кавынын улу-зу шүптү дашкар үнүп кел-ген кускаптайп, ошаккан, байыр чедирчирин, медээрле деп чүвөс келген ол бол-ган.

Ажыраб боор — деп, би-рээни харылап кагдым. Кежилен бис. Тергевис дү-гүө бир оңгарга кадалгаш чыдап берди. Шериглер дүжө калдыккан үндүр тыгтып бажыңе манай алгаш, интер-нети үнчө манамтым. Чал-быраш дээрге дээрде паш-тыгар чеккен, өрт чүге чык-кыла чүве. Хоорайнын хамык улугу ина. Шериглер оларын өрт чоогуңе чагартпайн ат-каар сөөмүрүп, узун тыртпа-ктар-биле өрттөңгөн чухадурга-дурж тыртпал-ла турар чо-ран. Ынчан бир-ле кижиз мээ эгинеринин артындам каа тырткан, шала кандай чугалай-дыр: «Доңуп тур чүвө, уруужуум, сен чана беризиз эки боор». Хаа көр-нүп көрүмге угам суугларын Пальмбаб бажыңе дээр бажыкыс болду. Ол чоогуңа турган улус-биле «Харын-лаа урууларын доозун чагалайп Идур берген, оозу эки-дир-диги чугалактайп тур. Оон харын сеткилин чүгүрттеп, уруулар өрттөңмөз боорга амырай берген мен. Интернат урууларын шоканын чамдык кластарын хостааш чытыр-

мештерни кыра боолаан. Тө-рөчү чурт дээч олар ханы-нын сөөлүг дамдызыга че-дир дайылдашкан, шүптү маадрылы-биле өлзе-даа, гвардейжи эш-өөрүңге кар-жы дайынның аспаандан Ровнону хостап тийлеел-гин хандырган. Оларын ара-зынга ачкын Иргит Агбаан эрчим чок кижилерин че-дирип, 3 хондур ысыкынын төп келдим. Ынчалдаа-да шөрг чурумун сагып, шы-оорумнун, чагы-сөзүн дыннан, бөдүмнүн ка-чыдалыгым алыспадым. Өжөн-килен хөрөңге өс-күп, дойдул, сагыш-сеткилге амыр дышты бер-бестан. Чүгле Ровно дээч тудуужуна 10 ажыг не-мец солдаттарын узуткаан мен.

Дайын дээрге хан-чид, өлүм-чидим. Өрттөңип хуюк-талган хоорай, суурлар, Хостаан суурууска кирип көрүннөк ында-мында кы-рган, эр-хөрөңжөн кижилерин болгаш бичи урууларын холун сунуп алгаш, бистен хлөб дилээ ардынаарын көрөгө эргегенчиг. Хлеви-нис берип-даа чордувус. Эң-не көрүңүчү чүве чаш, бичи урууларын фашистер иелеринден былаап алгаш, чыла-биле өттүр шапак-тырарын көрөгө, иелерин каргырын, ысы-сызын топ-тырарын дынгарга, көрүң-чү чорди. Тилчүмүңүн-нүн сөөлүг хунире чү-пө-Дүне каа дайыннар муру-пчүк камгалат шүптүн эң-те бедилер. Оларын соо-биле танкылар, чадаг ше-риглер чорупкан. Кыргыс Санаа эжим-биле сарааттап каан сизген нажаанын өт-дүн, үнөп чоруп олур бис. Бир лынаарыкыска Чуду-рукпай биле Денгур-Кызыл-дык алгызы дынгалдыр. Чүү болган дээч үнөп че-де бээривисе, Авээ секрет-тары Оон Алтын-оолду аар болдылаан, мөлөрүнн ык-кыпкан чытыр. Эжим-биле илээң Алтын-оолду гос-питальга экедидис деп, авечм чугаалап оор чүве.

Дайыннан эеп чедип кел-геш, менин айтышкыны-биле Хемчик бажынын аял-дырына барып, күв шине-лим, пилотка бөгүм, кыза-сөпөгүм келип алган, нам мурунчүк дөңгө-дөңгө-биле ка-дык мрак-чонг малянбар-

гылап каан болган.

Хоорай улугу ол чазып биз бир халапка таварышкан. Ва-за апрель ай чүве. Ол хун нестер Тожуге ужуп чорут-кан, хона берген. Дүне улуг чыдырыкыста база-ла гудон коогайын берген. «Ам кайла өрт болу берки ирг» дээч, угам халадын келиңкеш, сон-гаар жөжөгезин ашкылап, ба-кылаан. Олаа кайла өрт кө-күлбээни, Ынчан турувуста ра-дио чугаалап эгеледи. Ол хо-орайны үер алган, серчимел-диг болууну катап-катап кы-гырып-ла тур. Бажын ол бо-таалыңче көрүвүскө суг-лаа күзүлбөс. Дан бажында эжи-тин улус дүвүренич кылдыр соктап келдилер. Честемини элдерип алган кирип келди.

Хоорайны үер алган. Си-зири шөрг хоорайныче кө-жүрүр дээч хөлдөнүс. Чүгле-тур када херелээр чүвөлөр-дөр а алынар, угбай — деп, честемини коноводу бо-ла. Ду-вудалаш биле чыгылгын эге-ледис. Мен думаларынн хепкеринен мен. Думаларын Амг биле Кама ажак амыр-лар турлар. Олар чүи биляр ийик аан. Борбак-сарбаанын туктулааш үнүптүс. Ба-жын шоочалаан-лаа бис. Даштын терелгип айт манай тур. Олурулукташ шимчеп бажыңе шыдааар, эйле-ле кижини кирип суруп туралдып-гылаан чүве.

Бир эртен отул көрүмге радио димиреп-ле тур. Ба-жында үвүс «Тийлеелге, тийле-елге» деп алгырышкан. Дүрген-не тура халааш дашкар үе манамды. Олаа кавынын улу-зу шүптү дашкар үнүп кел-ген кускаптайп, ошаккан, байыр чедирчирин, медээрле деп чүвөс келген ол бол-ган.

Эвителиниң Мадыры Н. И. Кузнецовтун секретары тур-ган Валентина Довгер, ка-ды чангыс полка дайылда-жып турган Ипат Наумов, Стехов дээш өскөлөр-даа бар.

Ровно хоорай дайын соонда таныттымас, чечек-телиң өскени ол магадап ханмаан. Хоорайның нам аылдакчылары, школачы-лары, студентилери-биле ужуражып, дайылдажып турган черлерин сонуургап көрөйүн авам бо-ла сактып чугаалаар кижиз.

Авамның дайынның ка-дыг-берге үзүп орууларын канчаар эртин болуп ал чоранынын дугайында ном-да бичиттиңген доңу нам, дарда мынарар бижизин. «Чурумунг, дынгангыр, ше-риг чамдык кадалгап би-лир. Санитар алынгана ажалдап болур. Чамдык эр-дөөр эээр кырына согай-нып — уду-даа бээр таварыл-галар тургулаан, а бо Дарыянын арын-шырында шылазганынын кыдыр-лаа им-демдээ чок, караттары артында-ла хып турар. Ме-ге-шымарк эр шериглер бе-зин могап-шылап турда, мындыг бичи ырыскын үнүгга ындаг күш-шылдап кайыын көзү турар!» Тул-чүп кириптер болувавса, ол моон-даа калып ширинч, шыдамкы болур ийик».

Авам ортумак дүрт-сина-лыг, бедик, дөңгө эгинер-диг, борбак хурч шыр-ай-дыг улуг чагай кара на-ряктарлыг, арныдан не-зээле хурумтузугу ыраас. Хар дел ак дорт дийтерлиг, биче сеткилдиг, хундула-кел, сагып чоңалчыл, көзү-гөчөл кижиле болгай.

Амыдырал дажыг хем дел, чангыс черге турбас, ол бөдүнүн мурунда турар моондартыны ажып эртип, үлүг күзел сорулче хай-ныктырар. Ажал, амыдырал-дын ааны-биле авам Дарыя Намзыраевна Одан-оол Тыванын аныгы-аныг бую-чуларынга чурттап, партия-сөөт, ажал-алды органи-зацйа ажалдап чораян. Калдыгдаа ажалды дагып каарга, ону ак сеткилдиг, бедик негелдиг, чаныш-сыныг чок күсүдөп чо-ралаан. Ол дээш бөдүн чо-нга «Элдегип дидим, туду-чүп солдат-не деп үнеле-диг, хундулениң келген».

Эки турачынын уруу, Кызыл хоорайның № 1 шко-лада өөр-диге эргелкэжи.

Авам ортумак дүрт-сина-лыг, бедик, дөңгө эгинер-диг, борбак хурч шыр-ай-дыг улуг чагай кара на-ряктарлыг, арныдан не-зээле хурумтузугу ыраас. Хар дел ак дорт дийтерлиг, биче сеткилдиг, хундула-кел, сагып чоңалчыл, көзү-гөчөл кижиле болгай.

Амыдырал дажыг хем дел, чангыс черге турбас, ол бөдүнүн мурунда турар моондартыны ажып эртип, үлүг күзел сорулче хай-ныктырар. Ажал, амыдырал-дын ааны-биле авам Дарыя Намзыраевна Одан-оол Тыванын аныгы-аныг бую-чуларынга чурттап, партия-сөөт, ажал-алды органи-зацйа ажалдап чораян. Калдыгдаа ажалды дагып каарга, ону ак сеткилдиг, бедик негелдиг, чаныш-сыныг чок күсүдөп чо-ралаан. Ол дээш бөдүн чо-нга «Элдегип дидим, туду-чүп солдат-не деп үнеле-диг, хундулениң келген».

Эки турачынын уруу, Кызыл хоорайның № 1 шко-лада өөр-диг

